

PAP TIBOR

A [szerb] nyilvánosság fekete doboza**– gondolatok a politikai nyilvánosság
empirikus kutathatóságának margóiról***(RATKOVIĆ NJEGOVAN, Biljana: Teorija političke javnosti.
Karlóca, 2004, Kairos, 233. o.)*

Az Újvidéki Egyetem és a Szerbiai Rádió és Televízió (RTS) vajdasági részlegének találkozási pontján – a bölcsészkar média szakán és magánál a nagybetűs „MÉDIA”-nál, az Újvidéki Televízió közvélemény kutató részlegénél egyaránt – tevékenykedő **Biljana Ratković Njegovan** a *Teorija političke javnosti* (magyarul: *A politikai nyilvánosság elmélete*) című 2004-ben lezárt tanulmánykötetében a nyilvánosságelmélet társadalomelméleti vonatkozásait járja körül. A tanulmány ránézésre nem nyújt többet, mint a szokásos tudományos megnyilatkozások: meghatározza a tárgyául választott jelenség fő összetevőit, számba veszi a témáját elemző szakirodalom megállapításait, majd – mindezek tükrében – „újrafogalmazza” a *politikai nyilvánosságra* vonatkozó, a szerző által érvényesnek gondolt tételeket. Ilyetén nem is tartana igényt különösebb külhoni – esetünkben magyarországi – szakmai érdeklődésre, ám az egyik, a kibocsátó közeg nyilvánosságának történeti alakulását tárgyaló betétféjezet egy, a magyar nyilvánosságtörténet meg- illetve újrárásánál is figyelembe veendő hipotézissel áll elő. Itt és most csak annyit bocsátanék előre, hogy a szerző szerint a *szerb szábor* (: gyűlés, mai fogalmainkkal: nemzeti tanács) intézménye sajátos, Közép- és Dél-kelet-Európában egyaránt egyedülálló nyilvánosságformációt hozott létre. Márpedig szerb száborok a 17. század végétől a 20. század elejéig a Habsburg (illetve az Osztrák-Magyar) Monarchia, s azon belül a magyar korona közigazgatása alá tartozó területen is működtek.

A tanulmány fő tézisei szerint a politikai nyilvánosság az emberiség antropológiai beállítódásából vezethető le, azaz – Ratković Njegovan megfogalmazásában –: „*a homo politicus ontikus strukturáltságában*” gyökeredzik. A politikai nyilvánosság a maga valójában – függetlenül a jelenségegyüttes önszerveződő (primer), avagy előállított¹ (szekunder) jellegétől – teljességgel szinte soha meg nem ragadható részszerveződése a társadalomnak. A szerző által használt tudományelméletek leíró mátrixa a **politikatudomány**, a **szociológia** és a **jogelmélet** határterületén a *közvélemény*, a *közvélekedés* és a (tágabb

¹ Az „előállított” nyilvánosság nem szerepel leírva a kötetben, itt csak a recenzens olvastára Ratković Njegovan asszony habermasi megkülönböztetést implicite magában foglaló felosztására. L. 53. o.

értelemben vett) *nyilvánosság* fogalmainak háromszögében, A HATALOM ÉS AZ ALÁVETETTEK (akik közé az uralmat közvetett módon „gyakorlók” is odaértendők) viszonyrendszerének eredményeként mutatja fel a politikai nyilvánosságot. Az e fajta, ún. konstitucionalista szemlélet hajlamos a vizsgálat tárgyát létrehozó társadalmi tények pozicionálása mellett megfélekedni az újonnan létrejött konstitúció/konstrukció mibenlétéről. A kötetből is szinte minden kiderül a kontextus és a határterületek történetéről és lényegéről, s majdnem teljesen homályban marad (azaz csak utalások szintjén említetik) a nyilvánosság „belső működése”. (Hangsúlyozni szeretném, hogy a fenti „kritika” szemléletbeli típushibaként, s nem a szerzőnek felróható tájékoztatlanságként olvasandó!) A társadalomtudományok fő áramában ez az általános eljárás, s ebből következően az eredmények is hasonlóak. Szerzőnknel jobb példát erre a jelenségre keresve sem találhatnánk: a médiaipar mindennapi terrénján a kommunikációt és információáramlást empirikusan (is) kutató/mérő Ratković Njegovan saját, igen összetett tevékenységének² tudományos legitimációját egy, a kommunikáció- és/vagy az információelméletől egyelőre még kevésbé érintett diskurzuson belül teszi – hangsúlyozom – a szakma jelenleg túlsúlyban lévő elvárásai és szabályai szerint: jól.

A kötet szerzői intencióinak illetve a már taglalt szakmai konszenzus megállapításainak megfelelően a (z ún. nagy)politika és a közvélemény szembenállásaként felfogott politikai nyilvánosság ideáltípusa *a liberális demokrácia*. A 2000 őszen kezdődött kis-jugoszláviai fordulat kontextusába ágyazódva íródott e kötet, s így nem véletlen, hogy szerzője a politikai nyilvánosság jelen- (: [poszt]modern) -kori teoretikus feltételeinek jóval nagyobb teret szentel, semmit azok – ugyancsak normatív alapú (Habermas, Offe) – kritikájának. A Milosevics utáni Szerbia politikai nyilvánosságának az újrászervezésében nem elhanyagolható szakmai szerepet vállaló Ratković Njegovan asszony elemzése fogalmilag kívánta megragadni tárgyát. És azt az őt konstituáló, előzetes feltételek hangsúlyozása révén írta körül. Ennek során egy olyan történeti összefoglaló munkából is merített elméletét alátámasztandó érveket, amelynek két szempontból is van magyar vonatkozása. Pál Tibor, újvidéki történész egyik kötetéről van szó, amely a szerző személyén túl, témája tekintetében is rendelkezik hungarológiai vonatkozással. A címe magyarul a következő: *A magyar politikai nyilvánosság és a balkáni szerb kérdés 1860-tól 1878-ig* (v.ö.: 140-141. o.).³ Ratković Njegovan ebből kölcsönzi a modernkori nyilvánosság lényegének összefoglaló megfogalmazását. E szerint annak célja, hogy „*lehetségessé tegye az aktuális hatalom kritizálását, s az arra való [vissza]hatást*”

² A szerzőről az információkat, a kötet fülszövegén túl, a világháló következő oldalairól szereztem be: <http://www.dnevnik.co.yu/arhiva/07-08-2004/Strane/kultura.htm/07.10.29.>; illetve: <http://www.cnti.co.yu/TIO2007/MATERIJALI/Program%20IV%20medunarodni%20simpozijum.pdf/7.10.29>

³ Az eredeti hivatkozás a következő: Tibor Pál, Mađarska politička javnost i srpsko pitanje na Balkanu 1860-1878, Novi Sad, Filozofski fakultet, 2001, str. 49 i 50.

(141. o.), aminek elengedhetetlen előfeltétele a polgároknak az államtól és a hatalomtól való függetlenedése, illetve a vélemény-, a szólás-, valamint a gyülekezési szabadság.

Itt térnek vissza az általam a kötetnek tulajdonított, s már meglegegetett nyilvánosságtörténeti potenciálhoz. A VII. fejezetben taglalt ún. nyilvánosság-fejlődés (*Razvoj političke javnosti*) 3. és 3.1. pontjai fogalalkoznak a politikai nyilvánosság már részben felvezetett, különutas, a középkortól datálendő, szerb változatával. Az okfejtés lényege, hogy a nyugati típusú, a városállamok antik hagyományait követő lokális (egy-egy polgáriasodó városra kiterjedő) nyilvánosságszigetek itt (: a Balkánon) nem jöttek létre, ezért kicsit más a domináns – a habermasi tipológia nyomán – reprezentatívnek nevezendő nyilvánosság-óceán mintázata. A szerb területeken a bizánci altípusba sorolandó reprezentatív nyilvánosság véleménymonopóliumán – a polgáriasodó későközépkori városok híján – az egyrészt egyházi, másrészt népi gyökerű politikaformáló összejövetelekből kialakult szábor intézményének sikerült rést ütnie. „*Összegzésként kijelenthetjük, hogy a középkori Szerbia fejlett politikai élettel, azon belül jelentős jogalkotással rendelkezett. A képviselőtestületek – a száborok – ugyan nem az udvari tanácsból eredeztethetőek, mint például az Anglia estében fennáll, hanem a szláv népi gyűlésekből, és az ortodox egyházi tanácsokból. De ezeknek is igen jelentős törvényalkotói szerepük volt.*” (114. o.) A fentiek alapján kijelenthető, hogy a hagyományosan Csarnojevics pátriárkához kötött ún. „nagy vándorlás” (szerbül: seoba) következtében a Habsburg Monarchia, s vele együtt a magyar koronához tartozó terület, nem pusztán népesebbé vált néhány tízezer ortodox, szerb ajkú, s jórészt hadi (: határőri) feladatok ellátására predesztinált alattvalóval. Sokkal többről van szó: a monarchia nyilvánossága⁴ egy, a politikai összképet tovább színesítő intézménnyel is gyarapodott. Ez nagyrészt az akkori bevándorlók által kivívott olyan császári privilégiumok (ma úgy mondanánk: kollektív jogok) következménye, mint a szábor összehívásához való jog. A monarchián belül létrejött szerb érdekkihordási mechanizmus (melynek láncolatában csak egy, de talán a legfontosabb – s mindenképpen egyedülálló – érdekartikulációs eszköz a szábor) az egész államalakulat politikai nyilvánosságára hatással volt: annak horizontális dimenzióját „regionalizálta” (: délvidékiesítette), vertikális vetületét tekintve pedig a kisebbségi (: délszláv) lap- és könyvkiadás révén a nyilvánosságot mint információ-piacot szegmentálta.

A kérdés mármost az, hogy az eredeti felvetésre (: a szábor, mint nyilvánosságformáló tényező) épülő okfejtés (: a szábor révén tovább színesedő honi sajtónyilvánosság) empirikusan mennyiben igazolható? Mert – meggyőződésem szerint – a kötet által felvetett probléma csupán akkor válhat tudományosan is releváns megközelítéssé, ha sikerül a média-, sajtó-, politika-, stb.-történettel

⁴ És ez főként a kiegyezés utáni időkben, azaz az Osztrák—Magyar Monarchia idején válik látványosan érzékelhetővé, gondoljunk csak a szerb sajtó tartalma kapcsán folytatott perekre.

foglalkozó tudományos körökkel elfogadtatni kutatásra érdemes részterületként. (Ellenkező esetben bár frappáns, de terméketlen történeti párhuzam marad.) És itt véget is érne a hagyományos értelemben vett recenzensi tevékenység. A szövegben ezután kifejtésre kerülő felvetések csak annyiban kötődnek Ratković Njegovan fentebb ismertetni próbált tanulmánykötetéhez, amennyiben az alkalomként szolgál – főként a már ismertetett betétfejezet apropóján – számomra az engem már amúgy is hosszabb idő óta foglalkoztató problémák⁵ közreadására.

A nyilvánosságkutatás klasszikus diskurzusa sem maradt mentes attól a társadalomelméleti alapproblémától, amelynek központi kérdése, hogy min áll vagy bukik egy-egy nagyobb léptékben gondolkodó elméletegyüttes érvényessége. Azaz a felmutatni kívánt összefüggések rendszere mely feltételek megléte esetén tekintendő analitikus-, s melyek esetén ~~tényleges~~ ^{tényleges} (: empirikusan is igazolható) konstrukciónak. A gondolat kísérletek ezen tyúk-tojás-problematikáját máig sem sikerült igazából túllépni, legfeljebb ha – időlegesen – eltekinünk tőle. Ilyetén Habermas alapműve, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* is inkább tűnik egy, a mester későbbi, átfogó törvényszerűségeket egyberendező társadalomanalitikus munkáit felvezetni hivatott heurisztikus kísérletnek, semmint a tényleges nyilvánosságtörténeti korszakok egyedi struktúráit/mintázatait feltáró aprómunkáknak az alkalmi megállapításaiból elvonatkoztatott esszenciának. Nem véletlen, hogy a nyilvánosság társadalmi kontextusát, illetve a fenomén normatív alapjait firtató tanulmányok (pl. Ratković Njegovan) folyamatosan rá hivatkoznak, miközben a „tényleges” (: empirikus) nyilvánosságkutatás szempontjából csak annyiban bírnak igazságértékkel megállapításai, amennyiben elméletileg képesek lehorgonyozni a konkrét ismeretanyagok önmagukban sehova sem tartó (és tartozó) uszályait. Az a társadalomelméleti alap-apória, miszerint az olyan másodlagos (ember által létrehozott) konstrukcióként létesülő dolgok (: társadalmi tények) világa, mint amilyen az információ, eleve bizonytalanná (: empirikusan nehezen igazolhatóvá) teszi a társadalmi jelenségek törvényszerűségekre történő visszavezethetőségét, már csak amolyan hab a történeti nyilvánosságkutatás elvi ellentmondásokkal és eltérő kutatási gyakorlatokkal⁶ díszített tortáján.

Az utolsó lábjegyzet révén már a szövegbe emelt olyan középszínű társadalomelméleti szakterületek, mint az **információ-**, a **kommunikáció-** vagy a **mé-**

⁵ Hitem szerint ezek az első ránézésre parciálisnak tetsző nyilvánosságtörténeti kérdések olyan, minimum középszintű társadalomelméleti problémákat is felvetnek, amelyek potenciális megoldásaikkal az *információs társadalom*ként elhíresülő korunkban visszamenőlegesen is relevánsá teszik az általam éppen kiterjeszteni kívánt diskurzust.

⁶ Gondoljunk csak az olyan, különböző, bár egymástól nem túlságosan távol álló, újabban az ún. puha társadalomtudományok körébe sorolt diszciplínák tárgyaként szereplő SAJTÓKUTATÁSRA, mint a *történettudomány*, az *irodalom-* vagy a *művelődéstörténet* egyértelműen és megfellebbezhetetlenül **nyilvánosság-**, **kommunikáció-**, és **információtörténeti** vonatkokkal is rendelkező közös halmazára.

diaelmélet pedig – érzésem szerint –⁷ nem igazán tud mit kezdeni a magukat átfogóbbnak tartó társadalomelméletekből rájuk (is) nehezedő nyomással. A nagy testvér tekintetének elhárításán túl azonban igencsak megszívlelendő perspektívák is megnyílnak mind a nyilvánosságelmélet, mind pedig az empirikus nyilvánosságkutatás előtt, feltéve ha képes integrálni a fenti szakterületek meglátásait. Hogy mást ne mondjak, így megragadhatóvá válik a nyilvánosság szövegünk címében csak FEKETE DOBOZKÉNT kezelt ún. „belső természeté”.

Hogy ennek a „belső természetnek” a feltáratlansága eddig nem keltett az egész történeti nyilvánosságkutatást is szétzilálni képes hullámverést, az talán a hagyományosan alkalmazott számbavételi eljárások tárgyérzékelési képességeivel magyarázható. A normatív nyilvánosságelméletek figyelmének középpontjában a már taglalt keretfeltételek állnak: a nyilvánosság intézménye ebben a paradigmában arra szolgál, hogy – a Ratković Njegovan tanulmánya kapcsán már említett, „ontológiai meghatározottságnak” megfelelően – a szabadnak és egyenlőnek tételezett tagokból álló információs közösség normál eloszlású antropológiai különbségeit legalább formálisan kiegyenlítsse. (Az olyan, a nyilvánosság működése/működtetése során létrejövő másodlagos egyenlőtlenségeket indukáló anomáliákat, mint a véleménymonopólium, médiatúlsúly és manipuláció, stb. most hagyjuk figyelmen kívül.) Az ún. puha társadalomtudományok számára kevésbé problémás a kutatás tárgyának elméleti beágyazottsága. Esetükben – pontosabban az általam megismert, a magyarországi szerb sajtóval foglalkozó kutatások esetében⁸ – a számbavétel optikájának fókuszában maguk a kiadványok állnak. A kutatás megállapításai ezekre vonatkoztatva kerülnek megállapításra. Ráadásul ezek az ismerethalmazok szinte mindig egy-egy szerzői funkció (: kutató) munkájának eredményeként állnak össze, így minél nagyobb időtávot illetve területet próbálnak lefedni, annál durvább felbontású lencsén át kénytelenek szemlélni tárgyterületüket. A számbavétel hangsúlya a kiadványok (napi- és hetilapok, folyóiratok) idiografikus jegyeinek felsorolására helyeződik. Sokat meg lehet tudni ezeknek a leírásoknak köszönhetően arról, hogy egy-egy időperiódusban mik jellemeztek egy-egy lapot, de magáról a nyilvánosságot is formáló információs közösségnek a működéséről, annak a mezoszint(ek) által is lényeginek tételezett elemeiről (: információgazdálkodás, -terjedés; kommunikációs potenciál; médiapenetráció; stb.) annál kevesebbet. (S azokra is jórészt csak következtethetünk a hagyományos kutatások során előtérbe került, nem nyilvánosság-centrikus adatfelvételtől származó ismeretek alapján.)

⁷ Én legalábbis ekként értelmeztem Z. Karvalics László könyvének vonatkozó fejezetét. L.: Z. Karvalics László: *Bevezetés az információtörténelembe*. Budapest, 2004, Gondolat-Infonia, 109-110.

⁸ A szerb nyelv megkülönbözteti a történelmi Magyarország (Ugarska) fogalmát a Trianon utáni Magyarországtól (Mađarska). A magyarországi szerb sajtóval kapcsolatos kutatásokat illetően csak az első államalakulat kapcsán találtam szakszövegeket az újvidéki Szerb Matica (Matica srpska: nemzeti könyvtár) katalógusaiban.

A mind a tyúk, mind a tojás perspektívájából homályban maradt, eddig fekete dobozként emlegetett működési dimenziója – a szöveg címéből kiolvashatóan – szerintem is feltárandónak tartott, adóságtól terhelt területe a nyilvánosságkutatásnak. (Az elméletinek és az empirikusnak egyaránt.) Ezt legsikeresebben a már többször is szóba hozott középszintű elméletek próbálták eleddig „felnyitni” a tudományos megközelítések számára. Ám eredményei nem igazán szivárogtak át/le eddig az utóbbi, a történeti nyilvánosságkutatás terepeire. (A nyilvánosságelméletek, így a cikk elején bemutatott kötet, ha érintőlegesen is, de számolnak az információ- és kommunikációkutatás meglátásai kapcsán keletkezett nyilvánosságvalenciákkal. Ezek azonban – teoretikus jellegükből kifolyólag – kevésbé kell, hogy „szembesüljenek” a szóban forgó közelítések gyakorlati vonzataival. Jó esetben néhány kevésbé neuralgikus ponton kicsit hozzáigazítják a saját szemléletüket az új ismeretekhez.)

Az ugyebár nem reális elvárás, hogy az olyan új tudományterületek, mint a média-, a kommunikáció- vagy az információelmélet „kedvéért”, olyan nagy tekintélyű és bevett akadémia szakágak, mint a művelődés- vagy az irodalomtörténet, esetleg a történettudomány saját bevált tárgyszemléletükön túllépve, egyik napról a másikra felülbírálják önnön nyilvánosságfeltáró gyakorlatukat. Előbb meg kell győződnie arról, hogy mit nyerhetnek a (minimum részleges szemlélet/paradigma) váltással. Ehhez – a tudományos divatok trendjein túlmutató – eredményekre van szükség. Egy ilyen (fél)fordulatnak a lehetőségek szintjén történő felmerüléséhez mindenképp előtte a középszintű elméletek látásmódja révén dinamizálható/-andó történeti nyilvánosságkutatás várható eredményeinek „kommunikálhatóságát” (: könnyen be- és átlátható, szemléletes [mediatizált] voltát) kell(ene) tudni kihangsúlyozni.

A magam részéről már a kölcsönös közeledés megkísérlésével is elégedett lennék: Ha a középszintű elméletek nyitottabbá válnának a történeti nyilvánosságkutatás tárgyterületei iránt⁹, akkor talán a bevett tudományágak is könnyebben mernének támaszkodni az új típusú megközelítések produktumaként elhíresült elméleti konstrukciókból származtatott kutatástechnikai eszközökre. Az egyik ilyen – szerény személyem által is terjeszteni próbált – eszköz az ún. *hálózatok új¹⁰ tudománya* (a továbbiakban: HÜT). Ez jórészt maga is hungarikum¹¹,

⁹ Ami az ő érdekük is, hisz egy-egy valamire való középszintű elmélet is csak akkor tarthat igényt a releváns elmélet státusára, ha az értelmezni kívánt fenoménnek minden egyes elkülönült osztályára, így az időben korábban konstituálódottakéra is érvényesek a megállapításai. Lehet, hogy a nyilvánosság történeti emlékeinek feltárása kevésbé izgalmas és látványos (: jövedelmező), de semmivel sem érdekeltenebb területe a kutatásnak.

¹⁰ Ami magát azért szokta volt „új”-ként jelölni, hogy elkülönülhessen az egyes társadalomtudományokban (pszichológia, szociológia) már bevett, ám csak kisebb csoportokra kiterjedő hálózatelmélettől.

¹¹ Történeti, de legújabb kori kialakulásában is számos magyar tudós (matematikus, fizikus) játszott szerepet. A napjainkban leginkább szemléletes ága, a kétszeresen is hálózatkutatásnak minősülő INTERNET-LEÍRÁS igen sokat köszönhet az erdélyi származású, de az

s illetén könnyebben illenők követőket toboroznia a magyar tudományosság legkülönfélébb szakágaiban tevékenykedők szellemi alkotóközösségeinek köreiből. A dolog hátulütője, hogy a HÚT megállapításai mindmáig amolyan természettudományos ~~bikkfanyelven~~ szólni, ami a puha társadalomtudományok munkaközösségeiben szocializálódottak köreiből, legfeljebb ha tiszteletet képes kivívni, de a legkritikább esetben kelti a követhetőség, a könnyen adaptálhatóság érzetét. Így nem csoda, hogy napjainkig szinte kizárólag az ún. „kemény” társadalomtudományok, a közgazdaságtan és a szociológia amúgy is a társadalmi tényeknek (mint dolgoknak) a matematizált kezeléséhez szokott szakágai éltek a HÚT által felkínált lehetőségek alkalmazásával.

A HÚT-nak a történeti nyilvánosságkutatásban¹² eszközendő elterjesztéshez mindenek előtt a nyilvánosságot konstituáló „elemek” számbavételének optikáján kell finomítani. Ha túl kívánunk lépni a nyilvánosságelmélet azon hagyományán, miszerint a nyilvánosságot az amorf és esetleges, ezért behatárolhatatlan közvéleménnyel, illetve közvélekedéssel lehet azonosítani, és elfogadjuk az információelmélet által kínált perspektívát, miszerint a nyilvánosság nem más, mint *információközösség*, akkor már csak az egyedi információközösségek el- és lehatárolásának, illetve – történeti kontextusban – rekonstruálhatóságának a problémájával kell megküzdenünk. És ebben nincs semmi ördögösség. Mondhatni, szinte már a tudományosság kezdeteinél kialakult a fenti elvárásnak megfelelő számbavételi gyakorlat, amit úgy hívnak: bibliográfia-/repertórium-készítés. A könyvtártudomány már jó ideje kidolgozta az adatrögzítés vonatkozó szabályait. A nyilvánosságkutatás szempontjából azonban korántsem mindegy, hogy ennek a tudományos tevékenységnek a maga nevében kikezdzhetetlen és elvitathatatlan eredményhalmaza további elemzés adatforrásának tekinthető-e, avagy megmarad – ha már úgyis a magyar–szerb kulturális kapcsolatok határvidékén szöszölünk, talán megengedhető egy Danilo Kišt idéző szépirodalmi párhuzam – *a holtak* (: holt adatok) *enciklopédiájának*. (Talán nem minden tanulság nélküli a fenti párhuzam olyan irányú továbbvitele, amely a könyvtártudomány statikus [: papír alapú] és az információtudomány dinamikus [: digitális] adatbázisait¹³ állítja szembe egymással. Ezzel arra próbálván rámutatni, hogy az előbbi a maga esetlegességben horgonyzó adatszálaival az idiografikus tárgyszemléletnek a puha társadalomtudományi hagyományokban gyökerező eszmeiségét őrzi, míg az utóbbi az ismeretek folytonos újrendezhetőségét

---

USA-ban tevékenykedő MTA-tag nemzettársunk, Barabási Albert-László és csapata munkásságának. L. Barabási Albert-László: *Behálózva*. Budapest, 2004, Magyar Könyvklub.

¹² Paradox módon a HÚT Barabási-féle létrehívása is par excellence nyilvánosságkutatás, még ha annak motiváltsága az információs társadalom fizikai és – főleg – fizikusi megragadhatósága által voltak is motiválva.

¹³ A *statikus* és *dinamikus információhalmazok* szembeállításakor a hangsúly korántsem az őket megjelenítő, ill. megőrző adathordozók (papír vs. bit), hanem az adatokhoz való hozzáférhetőség erőforrásigényén van.

szem előtt tartó, ún. „felhasználóbarát voltával” az időben relativvává váló TUDÁST kívánja az információk [újra]aktualizálása révén kurrensé tenni.) A nyilvánosságkutató munkája ott veszi kezdetét, ahol a repertóriumkészítő lezárul. Ám, hogy ezen fenti, önnön parazita létmódját leplezni hivatott, folyamatosság koránt sem mentes a problémáktól, azt leginkább a *Mi tekinthető releváns számbavételi egységnek?* teoretikus felhangú kérdése világítja meg a leginkább. Ahogy a történettudomány a nagybetűs ESEMÉNYT, úgy az irodalom- illetve a művelődéstörténet a hasonlóan kiemelten kezelt SZERZŐT állította hosszú időn keresztül vizsgálódásának fókuszába. A szerzői megnyilatkozásokat (: műveket) közvetítő adathordozók egyéb vetületei (: a járulékos kiadványadatok) sokáig nem is kerültek rögzítésre, illetve – immár – külön adatrögzítési procedúra részét képezik (: cikk-repertóriumok vs. sajtómonográfiák¹⁴). Ebből a gyakorlatból kifolyólag a cikkekkel és a kiadványokkal kapcsolatos tudásanyag csak nehezen hozható közös nevezőre. A kemény társadalomtudományok művelőit „lázba hozó”, s a bölcsészeket „letargiába taszító”, viszonszámok így nem is képezhetőek a rendelkezésünkre álló (főként statikus természetű) adatbázisokból. Ám viszonszámok nélkül nem „rajzolható” meg a nyilvánosság topológiája. (A saját adatfelvételi tapasztalom alapján azt kell mondjam, hogy a hagyományos könyvtártudományi elvek mentén készülő repertóriumok egy-egy kiadványhoz kapcsolódó számbavételi egységeinek elemszámát mintegy negyedével, esetenként harmadával növeli meg a nem pusztán szerző/cikk-, hanem a minden – információelméletileg relevanciával bíró adatokat hordozó – megnyilatkozást rögzítő adatfelvétel¹⁵. Ezeknek a pótlólagos egységeknek a volumene általában jóval szerényebb, mint a hagyományos szerzői megnyilatkozásoké [a volumen-problematikáról később még lesz szó].)

No, de mi fán terem a politikai nyilvánosság ama bizonyos topológiája? Az eddigiekből bizonyára már sejthető, hogy a HÜT-hoz van valamiféle köze. Ez, ha áttételekkel is, igaz.

A topológia felvázolható az elemek (: számbavételi egységek) kapcsolatainak ábrázolása nélkül is, azok jellemzőinek pusztá eloszlási gyakoriságainak a figyelembevétel alapján, kvantitatív módon. Az egységek *huzalozása*, az elemek (esetünkben a megnyilatkozásokként kezelt „cikkek”) közötti kapcsolatok

¹⁴ A fejtegetés ürügyéül szolgáló *magyarországi szerb sajtó nyilvánosságtörténeti tárgyterülete ezen műfajában külön fontossággal bír Milana Bikicki lokális (: városi) kiadvány-bibliográfiája, amely az Újvidéken 1918-ig megjelentetett sajtókiadványokat veszi számba. Külön köszönet érte. (L.: Bikicki, Milana: *Az újvidéki sajtó monográfiája 1824-1918*. Újvidék, 1977, Matica srpska, 210. o.) Köztes helyet foglal el e sorban Kolozi Tibor munkája, amelyben keveredik a történészkedő, belletrisztikus kiadványleírás és a bibliográfiai adatrögzítés igénye. (L.: Kolozi Tibor: *A szabadkai sajtó története I.-II.* Szabadka, 1981, Életjel.)*

¹⁵ A szakanyagok ritkán rögzítik külön tételekként a kiadványok ún. önreferenciális természetű megnyilatkozásait (pl.: impresszum, fejléc, logó vagy tartalomjegyzék) a hirdetések pedig szinte soha.

(: hivatkozások) beemelése a nyilvánosságkutatásba kvalitatív irányba mozdítja el a leírását, mivel az tovább növeli a leírandó kutatási tárgyról való ismeretek komplexitását. (Amíg a topológia önmagában pusztán az eddig FEKETE DOBOZ-ként emlegetett nyilvánosságdimenzió alkotóelemeit veszi számba, addig a HÚT huzalozási eljárásával dinamizált topológia révén a dobozban zajló folyamatokról is képet próbálunk alkotni.) A topológia nem más, mint a kutatás tárgyának az adatfelvételi szabvány következtében kialakult kognitív reprezentációja. Leginkább egy idővonatkozásokra kiterjedő vetülettel is rendelkező várostérképhez hasonlítanám. Ha ennél a hasonlatnál maradunk, akkor talán a nyilvánosság idiografikus szemléletű feltérképezése azt tűzi ki célul, hogy egy-egy konkrét dolgot megtalálhassunk a segítségével. A nomotetikus szemléletre építő topológia pedig – a fenti, idiografikusnak mondott szemléleten túl – az egyes nyilvánosságalakulatok összevetése révén magára a nyilvánosságra vonatkoztatható általános érvényű megállapítások (társadalmi törvényszerűségek) felismerhetővé tételét célozzák. Járulékos eredményként az egybevetett topológiák eltérései és hasonlóságai alapján az egyedi nyilvánosságalakzatok jellemzőit is felismerhetővé tevő, és ezáltal elkülöníthető mentális reprezentációkat eredményeznek. Miközben az elsődleges adatfelvétel célkitűzése, az egyedi (: konkrét szerzői funkciók által jegyzett) tételek fellelhetősége nemhogy csorbul, de – az új szempontok figyelembevételére okán – kiteljesedik.

A nyilvánosság jellegzetességeit láttatni hivatott topológia elkészítésekor szükséges, de korántsem elégséges eljárás a számbavételi egységek (: kiadványok) bibliográfiai tételként (: elemzési egységként) felvett adatainak egy, ún. dinamikus adtabázisban történő rögzítése.¹⁶ Ez azért fontos, mert az adatok topológia-alkotás céljából történő „rendezése” csak az ilyen, digitális adatabázisokban való rendelkezésre állás esetén végezhető el eredményesen. Ilyetén a topológia készítése tipikusan az információs társadalom kialakultságának függvénye, hiszen a megfelelő „IT-s kütyük” (: adatfeldolgozó technológiák) hiányában nem lenne megalkotható a nyilvánosság empirikus adatokra épülő kognitív (re)prezentációja; illetőleg hasonló kutatások (pl. Barabási „NETmegmérési-kísérlete”) híján aligha merült volna fel a nyilvánosság topológiai szemléletének igénye és megmérhetőségének lehetősége. A kérdés mármint az, hogy mennyiben tudunk az adatfelvétel szabványosítása során releváns, a topológia „megrajzolása” során majd érvénnyel bíró, az adott nyilvánosság-szeletet jellemezni tudó változókat meghatározni?

A tulajdonképpen empirikus nyilvánosságot egy adott korban és térben megjelent valamennyi kiadvány egyes tételeinek (: megnyilatkozások) összesített elemszáma alkotja. A nyilvánosság topológiájának megalkotása céljából először is rögzíteni kell ezeknek az előzetes standardizálás során relevánsnak ítélt (méréssel, vagy egyszerű adatleolvasással meghatározott) értékét (: válto-

¹⁶ Mint a népszámláláskor: ott háztartásonként veszik fel az egyes személyekre vonatkozó adatokat, ez esetben pedig kiadványonként (: számbavételi egység) az egyes megnyilatkozásokra vonatkozókat (:elemzési egység).

zók). Így jön létre egy – az elemek és az őket jellemző változók mátrixaként felfogott, a sokaság elemszáma és a változók számának szorzatával (: sorok×oszlopok) egyenlő nagyságú – rendezett adatbázisban tárolt adathalmaz. Az adathalmaz adatainak bizonyos szempontok mentén történő megjelenítése révén az empirikus nyilvánosság adott szeleteire jellemző mintázatot (: adateloszlást) kapunk. Ilyen mintázatokkal jellemezhetjük a számbavételi egységenként kezelt lapszámokat (pl. a *Zastava* c. újvidéki szerb napilap 1914. június 2. este megjelent kiadását); magukat az egyes kiadványokat egy-egy időintervallumban (pl. a *Branik* c. újvidéki szerb napilap 1914. májusában megjelent lapszámait); de a nagyobb nyilvánosságszeleteket felölelő információ-piaci kibocsátásokat is egy-egy adott helyen és időben (pl. Újvidék város szerb nyelvű sajtóját az 1914. évben); és így tovább a magyarországi (Ugarska) szerb sajtókiadványok összességét felölelő sajtónyilvánosságig. (Ami csak egy szelete a korabeli magyar sajtónyilvánosságnak, ami szintén csak része a monarchia sajtónyilvánosságának stb.)

Hogy mit tekintünk releváns adatnak, az főként annak a függvénye, hogy milyen előzetes képünk van a vizsgálandó területről. Amennyiben a sajtót az információ-piac egy sajátos, nyilvánossággá összeálló gazdasági jelenségeként szemléljük, akkor kézenfekvő – a gazdaság egyéb ágazataihoz hasonlóan – volumen, azaz egy-egy adott időintervallumban neki tulajdonítható megnyilatkozás-mennyiséget rendelni hozzá. Mivel ez egy igen szegmentált piac, ezért a belső törésvonalainak feltérképezésénél nem feltétlenül a kibocsátás értékéből (: a lapszámok, a példányszámok és az eladási árak hármasának szorzatából) nyerhetjük a nyilvánosság természetének megértéséhez legközelebb vezető információkat. (A szakirodalomból tudjuk, hogy a monarchia információ-piacán nem érvényesült teljes mértékben az önszabályozó verseny, mivel az egyes lapok akár a kormányzat, akár a célközönség mögött álló egyéb, az érdekartikulációban is szerepet vállaló rejtőzködő intézmények jóvoltából is részesül[het]tek a piaci viszonyokat torzító, így az adott kiadvány árát is befolyásoló transzferekben. Ez viszont szinte soha nem derülne ki a sajtóban szereplő megnyilatkozások „adatközlése” alapján.) A sajtó kibocsátási volumenét a lapok relatív terjedelmeit összesítve kapjuk meg. A lapfelületek összesített nagysága adja az összterjedelmet. Ebből a margók levonása után (ténylegesen a hasábméretet esetenkénti mérésével) kapjuk meg a hasznos felületet. A megnyilatkozások bibliográfiai adataiból (oldalszámok) kapjuk meg a relatív megnyilatkozási terjedelmet. A cikkek (: megnyilatkozások) standardizált terjedelmét a digitalizáláson már túl lévő kiadványok esetében¹⁷ az ún. karakterszám

¹⁷ A magyarországi szerb sajtót illetően egyelőre nincs tudomásom arról, hogy digitalizáltak volna valamelyik kiadványt. Ugyanakkor a kutatott sajtónyilvánosság kontextusát képező kiadványok közül az anyatársadalom paralel vezérlapját, az 1903 óta máig megjelenő *Politikát* már illetően feldolgozták a szerb kulturális örökségért felelős, illetékes intézetek; a magyar sajtónyilvánosságnak – mint a többségi társadalom vonatkozó kontextusának – is vannak már digitalizált szeletei. De a kulturális javak ily módon történő

jelenti. (Ami már a nyilvánosságfenomén esetleges alakjától függetlenedett mérőszám, azaz nem befolyásolja a megnyilatkozást közvetítő médium [pl. napilap] aktuális markerei [mint az oldal-, a hasáb-, vagy a betűméret].) A sajtó esetében még problémátlanak látszó „terjedelem” a kutatásnak ezen a szintjén válik igazán az összemérhetőség eszményét hirdető viszonyszám-generátorrá. (Az olyan, komplexebb nyilvánosságszerkezetek, melyek esetében egymással párhuzamosan több médium is szerepet kap a köz véleményét formáló információknak a felhasználók és a kibocsátók közötti közvetítésében, már koránt sem ilyen egyszerű a helyzet. Ha a vizsgálatot (: az összevetést) a ~~verbalizálható~~ ingerek körére szűkítjük le, akkor esetükben sem reménytelen az ügy¹⁸.

Az empirikus nyilvánosságkutatás adatfelvétele során az első igazán komoly buktatókhoz az értelmezésre szoruló változók standardizálhatósága kapcsán jutunk. Ez sem új keletű probléma, s – korántsem meglepő módon – ez is a könyvtártudomány hozadéka. Születtek is a kiküszöbölésére összetett katalogizációs eljárások, ám ezek nem feltétlenül adaptálhatók a nyilvánosságkutatásra. Azt mondhatnók, hogy amíg a megnyilatkozások lokalizálását szolgáló könyvtártudományi adatfelvétel túlon túl felszínesnek (: kevésbé informatív) bizonyult a nyilvánosság kutathatóságának céljaira, addig a bibliográfusok összevont besorolási gyakorlata a számunkra szükségesnél jóval több információt von össze egy-egy olyan indexbe, mint az ún. ETO-besorolás. A műnem, a műforma, és a tárgy általam átmenteni javasolt oszlopait még – esetünkben kisebbségkutatással megspékelt nyilvánosságanalízisről lévén szó – a „háromszögelésként” is emlegetett anyanemzett–kisebbség–többségi nemzet¹⁹ relációit operacionalizálandó egy – aránylag durva – „etnikai viszony” mutatóval is meg kell toldani ahhoz, hogy a szerb politikai nyilvánosság magyarországi alakulásáról kielégítő képet alkothassunk. Kutatáselméletileg ez azt jelenti, hogy csupán leíró (: leolvasható) és mért (az elemzési egységnek, egy standardizált külső eszköz révén történő jellemzése során nyert) adatok segítségével nem lehetséges releváns nyilvánosságtopológiát felvázolni. A kvantitatív elemzés nem

---

megőrzésének, azoknak a digitális érába való bit-alapú átmentésének még igencsak az elején jár mind a két társadalom.

¹⁸ Gondolom, az belátható, hogy egy fenti típusú standardizálási kísérlet során „írásossá” redukált megnyilatkozás megannyi, információt hordozó, kommunikációs valenciával bíró ún. pragmatikai vetülete sérül, és egy másik, eredetileg is a derridai „grammába vetettség” műfaji követelményei mentén létrejövő megnyilatkozással csak részben lesz összevethető. A szabványalkotás során ezt szem előtt illenők tartani!

¹⁹ Ráadásul ez a klasszikus hármasság a monarchia keretei között minimum négyes relációt feltételez az osztrák államiság dimenziója, mint jogi-politikai keret okán. Sőt, a rögzítésére szánt oszlop által felkínálható lehetőségek közé a vallási és a nyelvi rokonság okán hasonló társadalmasodási (: szecesszionista) intenciókkal rendelkező ortodox illetve szláv társpopulációkra való reflexiók is mérvadók lehetnek, s akkor még a monarchia államalakulatának határain túlra mutató/figyelő megnyilatkozások besorolhatóságát nem is részleteztük.

redukálható pusztán a külsőségekre, ha a nyilvánosságot specifikusan alakító, a doboz működési módját magyarázni képes eltérésekre is kíváncsiak vagyunk. A leíró topológia nem elégedhet meg a formális, alakú jegyek rendezésével. A nyilvánosságot alakító egyes elemek legalább durva felbontású (pl. a műnem) funkcionális elkülönítését is fel kell vállalni az eredményességhez. Ez pedig már akár beavatkozásnak is tekinthető, még ha nem is annyira nyilvánvalóan és – történeti nyilvánosság rekonstrukcióról lévén szó – tárgyát formálóan az, mint mondjuk a közvéleménykutatás²⁰. A leíró topológia mint a politikai nyilvánosság egy konkrét szeletének kutatási konvenciókra épülő (idő és tér-)képe csupán a címben beharangozott fekete doboz elemeinek komplex láttatására képes.

Ha tisztában vagyunk a kutatástechnika kínálta lehetőségek határaival, akkor talán nem ragadtatjuk magunkat túlzó, a rendelkezésünkre álló adathalmaz semmiféle adekvát (: szabályokat követő) rendezéséből le nem vezethető következtetésekre. Hogy mégis többet jelenthet a leíró topológiák készítése holmi barkácsolásnál, azt csak a tudományos közösségek ítélete szavatolhatja. Csak az alkalmazás képes azt legitimálni. Hiszen, ha nem nyeri el a módszer az érintett szakemberek, mint közvetlen és/vagy az érdeklődő laikusok, mint közvetett felhasználók tetszését²¹, akkor – más idiotisztikus (: sajátságos) kutatási eszközökkel egyetemben – legfeljebb tudománytörténeti érdeklődésre tarthat majd számot.

A nyilvánosság-topológia prototípusául szolgáló világháló-mérés a tárgyválasztás jellegéből következően magában hordozta a kapcsolatfeltárás kötelező voltát, hisz a hálót magát csak akkor lehetett megmérni, ha előtte, illetve közben megpróbálták feltérképezni is. Mivel a NETnek nem volt sem biblio-, sem monográfiája, s egyik közkönyvtár sem sorolta be eladdig az általa kötelezően gyűjtendő „kiadványok” közé, a kutatóknak maguknak kellett azt feltárniuk. E célból fejlesztették ki a hálózatokra vonatkoztatható kapcsolatelemzés operacionálizált formájaként a *huzalozást*. A NET-et leíró topológia így egy értelmezésre épülő mozzanattal is gazdagodott. A hálóboncolásból így egy csapásra NET-fiziológiává vált. A nyilvánosságkutatás „információ-előtti” korszakainak vizsgálata azonban nem hordják automatikusan magukban ezt a lépést. A huzalozás – ahogy már említettem – nem képzelhető el értelmezés nélkül. Ez a munkafolyamat a hagyományos nyilvánosságstruktúrák esetében már a munka tartalom-elemzésen alapuló, kvalitatív fázisának képezi a részét. Bár a huzalozás maga

²⁰ Ami, ha létezik (v.ö.: Bourdieunek *A közvélemény nem létezik* c., magyarul több kiadványban is olvasható cikkével.), a doboznak a felhasználókra gyakorolt „hatását” vizsgálja egy adott időpillanatban.

²¹ És ezzel még mindig inkább csak az eszköz kor- semmint cél-szerűsége felől képes döntést hozni a két említett közösség, Miközben az utóbbi, laikusokból állónak sokkal kevesebb esélye van egy a piacra be nem vezetett, mégolyan célszerű kutatástechnikai eszköz alkalmazását kikövetelni, hisz hasznosságát/használatosságát specializálódott világunkban csak igen kis mértékben tudja felmérni.

csak annyiban tekinthető elemzésnek, amennyiben be kívánja azonosítani a szövegen belül található *kapcsolódási pontokat*, hogy azokhoz *éleket* rendelve diskurzusba rendezhesse az éppen leírni kívánt elemet.

A nyilvánosságkutatás középszintű elméletek általi, további dinamizálása felé – meggyőződésem szerint – csak a tárgyterület leíró jellegű feltárásával párhuzamosan van értelme elmozdulni. Ahogy a fiziológiai ismeretek elmélyülésének feltétele a boncolás gyakorlatának elterjedése volt, úgy a nyilvánosságrendszerek jellegzetességeinek empirikus számbavétel nélkül az információ-, a kommunikáció- vagy éppen a médiaelmélet is csak analitikus felvetések halmaza marad, ha hipotéziseik helytállóságának elmarad a gyakorlati visszaigazolása. Mert még a legelvontabb alapigazságok vizsgálata során sem mehetünk szembe a fenomének világával. A főként ideáltípusokkal operáló társadalomtudományok esetében ugyan az alkalmazhatóság nem mindig elsődleges elméletinspiráló szempont, de kontrafaktuális állításokkal itt sem lehet messzire jutni. Ha a gazdaságpolitikában bevett megoldássá vált az ún. „kis lépések” módszere, akkor talán nem reménytelen vállalkozás annak lényegét adaptálva a bevett és a feltörekvő társadalomtudományok közötti nézetrendszereket egymáshoz közelíteni. Kutatási infrastruktúráink ugyan még nem igazán készek a felülről szorgalmazott széles körű együttműködés elvárásának megfelelni, de egy olyan projekt, mint a monarchia nyilvánosságrendszereinek feltárása nem is igazán kivitelezhető egy-egy lokális kezdeményezés keretében. Ha ezen a téren nem kerül sor a kutatási témák és eszközök konvergálására, akkor soha sem fogunk tudni túllépni a lokális/regionális témák és módszerek összeegyeztethetetlen sokaságának éráján. Mert az, ami egymást inspiráló, szomszédos kultúráinkat színesebbé teszi, az nem feltétlenül járul hozzá tudományos teljesítményeink fokozásához is: amíg a kultúra sokszínűsége – a közvélekedés szerint – önérték, addig a tudás szétaprózódottsága/töredezettsége inkább vétek, mint erény. Az egyre markánsabban formát öltő világtársadalom viszonylatában a tudományos kutatás – az ipari termelés mellett – a globalizáció leginkább eredményeségre kárhoztatott vetülete.

(A kritika megírása idején a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány ösztöndíjasa voltam.)

